

В ДОБІ КОВАНИХ ПАНЦЕРІВ І МЕРЕЖАНОГО КОМІРА

(З приводу нової повісті Ю. Косача)

Тринадцятьлітня війна добігала кінця. У важких релігійних роздорах, політичних комбінаціях і династичних боротьбах кривавилася й гинула стара Європа. Народжувався нова доба.

Лядскісхеті, найманці служили кожному, хто платив. Ні національні, ні релігійні питання не відігравали вже ніякої ролі. Вояків вербували і платили, а ще більш обіцявали: золото, грабунки і жінок. Хто більше платив, той мав військо. Найманці переходили з одного табору у другий, сьогодні з цього боку, завтра з того. Після десятих літ війни — героїство стало засобом збагачення, життя ні чуже, ні власне не варте було й шельга. Зникли всі основи моралі, залишилася ще — вояцька честь лядскісхета.

Жорстокі часи! Жак Калльо (Jacques Callot) відтворив у своїй серії прекрасних гравюр про великі нещастя війни (Les miseres et les malheurs de la guerre) з пошпигом реалізмом дантєвської сцени тодішнього „буденного“ життя. Але на цих гравюрах ви помітите, що грабунки, вбивства, знасилування, пожежі в твором людей у широких бродячих капелюхах з дорогими перами, у багатих одягах. Це ж побіч найбільших нещастя і нужди процвітає буйно нахил до розкішного вбрання. Барокко — не минається, не заникає. Широкі капелюхи, дорогі пера, кольорові багаті шати, тендітні мережива — ось у чому любується не лише багатий сноб, але і простий лядскісхет кінця 30-літньої війни. Тендітне мереживо і бляхи бойового панцера — символ тих часів.

Вояк з Тридцятьлітньої війни
Мідерит Жака Калльо

За 30 років війни багато дечого змінилось на заході Європи. Вояк 1635 року був більш подібний до свого батька, що починав війну, як до вояка 1648 р. Шаленим темпом зростала воєнна техніка, головним в ділянці облоги та оборони міст. Широком річищем розвивалися військові науки, тактика і стратегія.

А на сході? Там, на Болаянівських Campi Deserti et Inhabitati, на полях тогочасного Niemandsland-у, стояло на сторожі вольностей народу — українське козацтво. Відгризалася зі сходу, відгризалася від заходу, стояли у вічній боротьбі за існування. Але наступ від заходу крішшав. Щораз дужче натискали польські панцерні полки і драгунські корогви. Болаян побудував мережу поточасних фортець і вгризся Кодаком у живе українське тіло. Дрібні козацькі наскоки і диверсії не давали вже нічого путнього. Вони були неприємні, чинили немалу шкоду і спинали полекуди польського експансію, але в основному спинити її не могли. Козацькі вожди рішались на останній удар: знищили Кодак. Зворохобили велике повстання і рушили війною. Та все одно, впали. Не встояли перед новою технікою і новою зброєю. Майстри в степу, у дрібних нападах, відважні і героїські, але відстали в технічному розвитку і невідібно до одного великого удару. Велика сила духа — але яка химерна і обмежена! Ті самі люди, що сьогодні з нечуванним завзяттям ідуть на смерть за справу, — завтра готові видати своїх найкращих верховодів на муки. „За наші голови, отамане!“ — донині морозить нас відомий клич черні. Найкраща піхота Європи, найкращі піонери світу, найвідважніші герцезиники, що шляхті перед боєм „дулі показують“... щоб змусити поляків до бою, — оці самі люди пішли на примитивні підшепти чужих агентів і провалювали найкращу справу. Безтатма чернь, бунгарський дух безштанків і зрадливий ватажжя не рідко перебирали вождівські пір'ячки і булави.

В тому часі сотник чигиринський розводив пасіку. Так каже історія. Але нагло 1648 р. стає на чолі зорганізованих відділів, на чолі сильної організації, і веде військо від перемоги до перемоги. Як це могло статися? Мовчить історія про роки, коли народився вождь, — і, мабуть, ніколи не вяснить ці світлі дні.

Народження генія — Рубікон Хмельницького — ось тема, яку обрав Юрій Косач для своєї найновішої повісті. Косач знає добу і вмів її реконструувати. Історичні особи стоять наче живі перед очима і нічим не різняться від тих, що їх створила уява автора. Всі воєни правдиві, вони живуть, діють і переживають. Усе, що діється, має свій своєрідний стиль тих давніх часів. Вичаровані Косачем із грубих книг і тогочасних гравюр, сплітаються взаємно складними, як і складний стиль доби, політичними інтересами та інтригами. Ідуть великі торги за Індію Європи, за Україну, Наддніпрянщину та, що більше, за цілі Септентріони — бо за владу Європи? Центральну роллю в цьому відіграє капітан Хмельницький, командант козацьких лядскісхетів, герой бою під Дювкірхен. На тлі старого Данцігу вводить Косач імена, що кували нову добу. Валентинтайн, Мазарен, Боплян, Шеваліє, дук д'Анжен, Гондіос, Мокрський, маркіз Лейд, Врангел і інші. А побіч Хмельницького — Барабаш, Вишняк-Якубович, Забузький, Джулай і шкот Перебийніс. Кожен — тип у своєму стилі, кожний — воїн Сходу, що йому душно в тісне застібнутих західно-європейських жупанах.

Чого ж шов Хмельницький на далекий Захід, поза рідні степи? Авантюрист? Ні. Здоровий реальний погляд на життя пхнув чигиринського сотника в Європу. Він знав, що „козаків не постуналися шведським, німецьким

і французьким воїнам у хоробрості, пишноті і гордості“. Знав „ліхню руку, козацьку важку правцю, що вміла сікти“, — знав, „що вміли ціяти з колюбрин, фальконетів і мортирів“. Але знав теж чигиринський сотник, що треба їм усім нового військового знання, нових військо-вих фортелів. І за тим шукав Хмельницький. У тій війні, що тривала 30 років, усе йшло внівець. Пропали мистці, філософи, вчені. Загубила і лицарська честь. Але Хмельницький твердою рукою заломлює бунтарство і не дозволяє, щоб вдача черні і там на заході під його проводом підняла голову. Бо він хоче зорганізувати здорове ядро нового українського війська, протиставити його східній розперзаності, зловити за голову українського гада.

Із реалізацією своїх задумів зростає сам капітан Хмельницький. У голові снуються вже великі думки, в душі борється сам з собою — сам зі своїми сумнівами. Ще не знати: де самопалі, мушкети, гаківниці для них? Де фальконети, колюбрини і мортирі для облоги замків і фортець? „А центуріонів метких, а проконсулів, а префектів для армії цих усіх чубатих дітей? А шпигів, агентів, резидентів розумних, секретарів, битих в латині? Чи подолаємо, Боже?“ Та згодом минають сумніви. Він бачить довкруги себе козацьких лядскісхетів, які, все таки, силою його волі стали не продажними найманцями, а справжніми лицарями. Він бачить, що доріс до зрозуміння міждержавних інтриг, що агенти європейських держав для нього — ніщо. Довкола нього, неначе довкола кристалу, поростає щораз більше великих твердих характерів. Так доходить капітан Хмельницький до свого Рубікону, так народжується зоря Хмельницького і „встановляється Божий порядок, і ніяка сила людська його не зрушить“.

У повісті вплетена легко любовна тема, — а втім, вона переказана тільки. Стиль Косачевого твору цілком відповідає добі. „Змагався, як і всі його райці, що кували тут між мужами в залізні, мов черні круки, із мрякою хмелю, яка заступала світ. Тяжла бо міщанська кріпка голова, синій чад половини її, і уже нічого слане не второпувала розбирати в тому натовпі. Гості жерли і пили доскоху, обмоткували баранячі ноги, кидали їх поза себе собакам, голосно ікали і знову частувалися, знову вітаували, аж здригалась уся будівля Артуса. Не людські вже видавалися посадникові ці голови довкруги, а кінські, волові, медвежі. Чув, що западається в червону прірву, хотів зловити повітря і не міг. Разом з ним западався й увесь цей день, широкий та глітний, день бундючних орацій і дужого лицарського реготу. Пиля за короля Володислара IV, за Христину, володарку Швеції; за курфюрстів Бранденбургу й Палатинату, пиля за хоробре військо запорізьке ч службі Речіпосполітої, пиля за Геданум — славетний город, за князя Балтику“.

Чи не відчуваєте в цих словах багатства барокового стилю — а його пишноту, нагромадженням постатей, перебільшанням деталей, стильовою накопиченістю картини?

До речі, історичний Адерс — це капітан німецької сотні (120 людей), що стоїть залогою у Львові і бере участь в обороні міста 1648 р. по боці поляків. У Косач

Ілюстрація до „Рубікону Б. Хмельницького“
М. Григорієв

чєвїй повісті Адерс є агєнтєм голяндського (жидівського?) походження і гине від козацької руки на два роки перед облогою Львова Хмельницьким.

Повість Косача — це помітний твір серед сучасних українських історичних повістей. Нові поетичні елементи, внесені Косачем, своєрідна будова твору, повільне ставлення до всіх проблем живої душі та глибоке знання епохи, в якій живуть і відчувають герої, є цікавою спробою створити модерну історичну повість. Усе це відчуває читач на кожній сторінці „Рубікону“. Відчуває безпосередньо ріст Хмельницького, відчуває велику культуру Косачевого слова.

Юрій Крохмалюк